

Kovács László: Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban. 2. átdolgozott, bővített kiadás. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 150. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2013. 261 lap

A jelen kötet Kovács László két évvel ezelőtti, 2011-ben megjelent könyvének átdolgozott, bővített kiadása. Ez a tény már önmagában sokat elárul a kötet újszerűségéről és relevanciájáról, a téma ugyanis a hálózat kutatás, illetve annak alkalmazása a nyelvészetben belül. A terület még egy annyira friss és felemelkedőben lévő diszciplínának számít, hogy szinte nap mint nap születnek újabb eredmények, amelyek a kutatót felvetései és következtései újragondolására sarkallják. Az újragondolás folyamatába kínál betekintést maga a kötet is.

A könyv célja, hogy pontosabb képet alkosson a mentális lexikonról, és e cél elérése érdekében két diszciplínát egyesít: a már hagyományosnak tekinthető pszicholingvisztikát és a viszonylag új tudománynak számító hálózat kutatást. Bár a pszicholingvisztikai kutatások gyakran támaszkodnak hálózatalapú megközelítésekre a mentális lexikon felépítésére vonatkozóan – lásd például Libben (2006) konneccionista modelljét vagy Aitchison (2003) pókhálómodelljét –, a hálózatközpontú szemléletmód, azaz a hálózatokkal kapcsolatos jelenségekből kiinduló vizsgálódások még újszerűnek tekinthetők a nyelvészet területén. A hálózatalapú és hálózatközpontú szemléletek kombinálásából adódóan számos izgalmas puzzle vetődik fel a mentális lexikont illetően, ezek közül a szerző három konkrét kérdésre keresi a választ könyvében: 1) milyen karakterű a mentális lexikon, illetve az egységek közötti kapcsolatok felépítése; 2) mennyire hasonló vagy eltérő a mentális lexikon szaknyelvi szerveződése szakemberek és laikusok körében; és 3) hogyan lehetséges internet-felhasználók bevonásával szóasszociációs adatokat nyelvészeti kutatásokra felhasználni.

A kötet két fő egységből áll. A 2–4. fejezetek elméleti alapúak, megismertetik az olvasót a mentális lexikon és a hálózat kutatás hátterével és azok legfontosabb felvetéseivel, eredményeivel. Az 5–7. fejezetek empirikus jellegűek, a szerző által kifejlesztett, internetalapú szóasszociációs kutatás, az Agykapocs eredményeinek bemutatása és kritikai tárgyalása a fent vázolt három kérdés függvényében. Az utolsó, nyolcadik fejezet röviden összefoglalja a kötet fő téziseit. A könyv végén számos hasznos melléklet található, többek között a hálózatelmélettel kapcsolatos szavak angol–magyar miniszótára, illetve ezek magyarázata. A továbbiakban fejezetről fejezetre haladva értékeljük a könyvben megfogalmazottakat.

A kötet leghangsúlyosabb, azaz 2. fejezete (*Fogalmi szerveződés és mentális lexikon*) a mentális lexikon struktúrájáról alkotott korábbi elméleteket mutatja be. A fejezet Steven Pinker (2006: 83) idézetével indít, amely szerint „minden ember agyában van egy szótár és egy fogalomtár, melynek tagjaira a szavak vonatkoznak (mentális lexikon), valamint egy szabályhalmaz, mely meghatározza, hogy a szótár elemei hogyan kapcsolódnak össze, és miként fejezik ki a fogalmak közötti viszonyokat (mentális grammatika)” – azaz a szavakról és azok lehetséges kombinációiról alkotott tudásunk Pinker véleménye szerint elkülönül egymástól. Bár a szerző megjegyzi, hogy Pinker definíciójával több kutató nem ért egyet, kicsit diszonzáns érzetet kelt az olvasóban a fejezet elején ez az idézet annak fényében, hogy a fejezet (illetve maga a kötet is) erősen támaszkodik a mentális lexikon kognitív nyelvészeti megközelítésére (és amely többek között nem ért egyet a szemantika és a szintaxis szétválasztásával).

A pszicholingvisztikában hagyományosan két szintet szokás megkülönböztetni a mentális lexikont illetően – a fogalmi és a lexikai (megjegyzendő azonban, hogy a pszicholingvisztika egyik fő kutatási területe a mentális lexikon szintjeinek a vizsgálata, így az előbbi állítás meglehetősen leegyszerűsíti ezt a komplex témát). A szerző nem bonyolódik bele a szintekkel kapcsolatos kutatások nehézségeibe, helyette a mentális lexikon elemeit olyan egységként kezeli, amelyek egyesítik a különböző szinteket – azaz egyszerre tartalmaznak szemantikai, szintaktikai, morfológiai, fonológiai

információkat, és nem vizsgálja, hogy ezek az információk mikor és milyen szinteken jelenhetnek meg. Kovács László szerint tehát a mentális lexikont leginkább egy továbbfejlesztett hálómodellel lehet a legjobban ábrázolni, amely egyesíti a hálózatalapú és hálózatközpontú szemléleteket – azaz a kapcsolatok nem egyenrangúak, hanem irányítottak és súlyozottak, és a fogalmi kategóriák felépítése hasonlíthat a kognitív nyelvészet egyik sarkkövének tekintett prototípus-elméletben megfogalmazottakhoz.

A 3. fejezet (*Hálózat kutatás*) nézőpontot vált, és áthelyezi a hangsúlyt a pszicholingvisztikáról a kötet másik nagy elméleti hátterére, a hálózat kutatásra, megismertetve az olvasót annak alapjaival. A hálózat kutatás abból a feltételezésből indul ki, hogy hálózatok mindenhol vannak (legyenek azok természetesen vagy mesterségesek), és ezek olyan hasonló tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek matematikai úton – gráfok segítségével – leírhatók. A komplex hálózatok felépítésére kétféle elképzelés született. Az úgynevezett random hálózatok véletlenül alakulnak ki, vagyis az elemek és a közöttük lévő kapcsolatok véletlenszerűen oszlanak el. A másik véglet a teljesen rendezett hálózat, ahol minden elem egyenlő számú kapcsolattal rendelkezik. A szerző rámutat arra, hogy a valós hálózatok valahol e két véglet között helyezkedhetnek el, és működésük hatványfüggvénnyel írható le: csupán néhány elem rendelkezik nagyon sok kapcsolattal, majd a kapcsolatok számának csökkenésével egyre több az adott kapcsolatokkal rendelkező elemek száma. Az ilyen típusú hálózatokat skálafüggetlen hálózatnak nevezik. A szerző kiemeli, hogy leginkább ez a modell mutatható ki a nyelvben.

A 4. fejezet (*Hálózat kutatás és nyelvészet*) az előző fejezet elméleti keretét alkalmazza a mentális lexikonra, így a 4. fejezetet a 2. fejezet továbbgondolásának tekinthetjük. A hálózat kutatás eredményeinek alkalmazása több szempontból is előnyös a nyelv vizsgálatához. Először is, összehasonlíthatóvá válnak a nyelv különböző hálózata, amelyek a következők: 1) a nyelvtani hálózatok (ahol a kapcsolat az egymást követő szavak és mondatok között jönnek létre); 2) a szemantikai hálózatok (amelyek elsősorban a mentális lexikont érintik, és a szavak közötti asszociációkra épülnek); 3) a beszélők közötti hálózatok (amelyek nyelvi formák, divatok elterjedésével alakulnak ki); és 4) a neurális hálózatok (amelyek az agyban tárolt információk között húzódnak). Másodsorban, kvantifikálhatóvá válhatnak a hálózatok felépítésének a jellemzői, amelyek így akár számszerű összefüggésekkel is leírhatóvá válnak.

Felmerül a kérdés, hogy miként lehet olyan adatokat nyerni a szemantikai hálózatokról – azaz a mentális lexikonról –, amelyek elősegíthetik annak akár matematikai úton való leírását. Erre a kérdésre a szerző által kifejlesztett, internetalapú szóasszociációs adatbázis, az Agykapocs a válasz, amelynek pontos részleteiről az 5. fejezetben (*Az Agykapocs-kutatás*) olvashatunk. A 2008-ban indított Agykapocs-projekt fő célja, hogy létrejöjjön egy olyan szóasszociációs adatbázis, amelyben a szavak hálózatot alkotnak. A szóasszociációk megadásában bárki részt vehet az interneten keresztül (<http://www.agykapocs.hu>). A rendszer egyszerűen működik: fix hívószavakra kell bármilyen választót megadni. A program különlegessége, hogy nincs korlátozva sem a hívószó, sem a választó alakja, így azok lehetnek szótári szavak, toldalékolt szavak, tulajdonnevek vagy akár szókapcsolatok is. További sajátosság, hogy minden egyes választóként megadott asszociáció hívószóvá válhat, ennek köszönhetően folyamatosan bővül a hívószavak köre.

Az évek során a szerző egy elképesztően gazdag, és Magyarországon egyedülálló szóasszociációs adatbázist állított össze. Mivel az asszociációk gyűjtése számítógép segítségével történik, a szoftver azonnal feldolgozza a beérkező adatokat, így folyamatosan naprakész statisztikai adatok állnak a kutató rendelkezésére. Az adatbázisban számtalan rákérdezés lehetséges – megnézhetjük például, melyek a leggyakoribb választószók (konkrétan: *pénz, autó, jó, sok, kevés, pihenés* – lásd 3. melléklet), illetve rákereshetünk egy adott hívószó kapcsolataira is – korra, nemre, végzettségre való tekintettel. Mindez páratlan lehetőséget kínál további nyelvészeti kutatások elvégzéséhez – legyen szó szemantikai, szociolingvisztikai vagy akár alkalmazott nyelvészeti kérdésekről.

Habár a szerző nyíltan ír a projekt nehézségeiről, itt két fő problémakörre szeretnénk koncentrálni, amelyek részben személyes tapasztalatúak (a jelen recenzió írója 218 szóasszociáció megadásáig jutott az Agykapocs.hu-n). Az első problémakör a módszertant érinti. A kezdeti hívószólista fix, ez azt jelenti, hogy először minden bejelentkező ugyanarra a 138 hívószóra adja meg a választ (lásd 2. melléklet), ezek után a rendszer véletlenszerűen adja meg a saját adatbázisából a hívószavakat. A fix listával kapcsolatosan felmerül az a lényeges módszertani kérdés, hogy milyen (szemantikai,

grammatikai, egyéb) szempontok alapján kerültek fel rá elemek – erre sajnos sehol sem találunk a könyvben választ. További probléma, hogy a hívószavak piros színnel jelennek meg a képernyőn, és ez már önmagában előfeszítheti a válaszszt. Példának okáért az első hívószó az *alma*, amelyre a második leggyakoribb válaszsztó a *piros* (a *körte* után, lásd 4. melléklet). Véleményünk szerint ez azért alakult így, mert a hívószó piros színű. Ennek alapján már nem annyira meglepő, hogy csak a *piros* színnév fordul elő az 50 leggyakoribb válaszsztó között (lásd 3. melléklet). Szintén módszertani kérdés a potenciális hívószavak kiválasztása. Bár kifejezetten üdvözlendő, hogy egy adott válaszsztóból hívószó válhat, nem világos, hogy nyelvészeti kutatások szempontjából milyen relevanciája van az olyan hívószavaknak (amelyek eredetileg válaszsztóként kerültek a rendszerbe), mint például *Gordon Gekko*; *Patacsata*; *ismerem, nem ismerem, ő lenne*; *török líra*; *habos rába*; *minden elérhető*.

A második problémakör az adatok megbízhatósága, amelyről egyébként a szerző is hosszabban ír. Egyfelől felmerül a kérdés, hogy mennyire számíthat valónak egy válaszsztó mint a legelső asszociáció. Tény továbbá, hogy a megadott szóasszociációk kontextus nélküliek, így nem valós nyelvhasználatot tükröznek – hacsak a korábbi hívószavakat nem tekintjük kontextusnak. Mindezt jól példázza a recenzens körülbelül 214. hívószava, a *pusztaság*, amelyre a válaszsztó az *ugar* lett (noha az *ugar* nem képezi a recenzens mindennapos szókincsét). Vélhetően azért fordult ez elő, mert ötven szóval korábban az *ugar* szerepelt hívószóként. Megjegyzendő azonban, hogy mindezek a szóasszociációs kutatások általános problémái, amelyek nem vonnak le semmit a szerző nagyszabású és Magyarországon valóban példa nélküli projektjének az érdemeiből.

A 6. fejezet (*Szaknyelv és mentális lexikon*) az Agykapocs-kutatás egy gyakorlati alkalmazását mutatja be, konkrétan azt vizsgálja, hogy vannak-e különbségek a gazdasági végzettségűek és a nem gazdasági végzettségűek lexikonának a szerveződésében. A válasz egyértelműen pozitív: a mentális lexikonra hatással van a szakmai tudás abban a tekintetben, hogy a szaktudás mélyülésével több kapcsolat alakul ki a szaknyelven belül, és ezek a kapcsolatok meg is erősödnek. Ugyanakkor a kapcsolatok felépítésére hatással van az életkor is – a szakmai ismeretek bővebb enciklopédikus tudást és gazdagabb kapcsolati hálót eredményeznek. Bár a következtetések első látásra egyértelműnek tűnhetnek, fontos megjegyezni, hogy alig van olyan empirikus kutatás, amely a mentális lexikon szaknyelvi felépítését vizsgálja, így a szerző következtetései újszerűek.

A 7. fejezet (*Hálózatok a mentális lexikonban*) az Agykapocs-kutatás eredményeire, illetve a hálózatok elméleti keretére támaszkodva a mentális lexikon hálózatos tulajdonságát mutatja be. Ennek alapján az Aitchison-féle (2003) pókhálómodell helyett a szerző a gráfokkal ábrázolt modellt javasolja, amely a hálózatszerű elrendezés mellett képes a fogalmak között húzódó súlyozott és irányított kapcsolatokat is megjeleníteni. Az eddigi kutatások alapján feltételezhető, hogy a mentális lexikont egy dinamikus, egyszerre több szinten együttműködő hálózatos rendszer alkotja, számos alhálózattal, amelyek a következők: 1) a nyelvtani háló (a nyelvtani elemek hálózata); 2) a szemantikai háló (az adott fogalommal kapcsolatos szemantikai kapcsolatok); 3) a szaknyelvi háló (egy fogalmi körhöz tartozó kifejezések hálózata); 4) az asszociatív háló (a gyakori közös előforduláson alapuló kapcsolatok hálózata); 5) a személyes háló (adott személyre jellemző kapcsolatok); 6) a kulturális háló (adott kultúrára jellemző kapcsolatok); 6) a kollokációs háló (együtt használt szavak, állandó kifejezések hálózata); 7) a fonetikai háló (hasonló hangalakú szavak közötti kapcsolatok); 8) az enciklopédikus háló (a világról tárgyi ismereteket tartalmazó hálózat); és 9) az ekvivalenciaháló (idegen nyelvet beszélők egyedi módon kombinálnak, az egyén korától, nemétől, érdeklődésétől, végzettségétől stb. függően – és ugyanezen okoknál fogva az alhálózatok is folyamatosan változnak: bővülnek, szűkülnek, vagy aktívabb/passzívabb állapotba kerülnek).

Összességében tehát elmondható, hogy „a nyelv egy komplex hálózat” (193), amelynek felderítése még javában folyik. Kovács László kötete azonban egyértelműen és megnyugtatóan bebizonyította, hogy a hálózatok eredményeinek alkalmazása, illetve az általa kifejlesztett Agykapocs-kutatás és az abból származó adatok nagyban hozzájárulhatnak a mentális lexikon struktúrájának minél pontosabb megismeréséhez. A könyv gazdag szakirodalmi háttere, könnyed és olvasható stílusa, ugyanakkor kritikus – és nem ritkán öreflexív – hangvétele olyan munkát eredményezett, amelyet élvezettel forgathatnak a téma iránt érdeklődők. Szívből ajánljuk a kötetet hallgatóknak, doktoranduszoknak és a nyelvészet (és hálózatok) különböző területeivel foglalkozó kutatóknak egyaránt.

SZAKIRODALOM

- Aitchison, Jean 2003. *Words in the Mind*. 3. kiadás. Blackwell, Oxford–Malden.
- Libben, Gary 2006. Why study compound processing? An overview of the issues. In: Gary Libben–Gonia Jarema (eds.): *The Representation and Processing of Compound Words*. Oxford University Press, Oxford, 1–22.
- Pinker, Steven 2006. *A nyelvi őstőn*. Typotex, Budapest.

Benczes Réka

habilitált egyetemi adjunktus
ELTE BTK Amerikanisztika Tanszék

A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúrát meghatározó szerepe. Szerk. Szikszainé Nagy Irma. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 207 lap

A Debreceni Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványaként ismét egy konferenciakötet tarthatunk kezünkben. A 2012. január 12-én megtartott rendezvény témájára utal a kötet címe is: *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúrát meghatározó szerepe*. (A kutatást és a publikáció elkészítését is a TÁMOP 4.2.1/B-09/KONV-2010-0007 projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg).

A konferencia szervezője és a kötet szerkesztője Szikszainé Nagy Irma, aki egyben a kutatócsoport vezetője is. 14 tanulmányt tartalmaz a kiadvány, amelyek egy része alkalmazkodik a címben megjelölt témához, másik része csak bizonyos pontokon érintkezik vele. A szerkesztő bevezetőjét olvasva globális képet kapunk a tanulmányokról.

Szikszainé Nagy Irma: Bevezető gondolatok

A bevezető a szándék és az eredmény tükrében tárja elénk a kötetben fellelhető tanulmányokat. Az egészből halad a részek felé, azaz szembesíti az általános cél megjelenését az egyes dolgozatokban. „A cél [...], hogy a figuráknak a szövegszerkezetben és stílusstruktúrában játszott szerepére vizsgálatainkkal rávilágítsunk” (7). Mint okot említi, hogy mivel a szó szerepének háttérbe szorítása tapasztalható, a grammatikai viszonyok még hangsúlyozottabbá válnak. Ebből következik, hogy a szerkezet, amely jelentéshordozó, a „figurák konstruáló hatásából szerveződik”. Kiindulópontként említi a különböző tudományterületek találkozását ebben a konferenciaanyagban. (Meggjegyezhetjük, hogy ez a találkozás a stíluselmzéseket tartalmazó kötetekben, a stilisztikai vizsgálatokban szinte mindig fellelhető.)

Mely tudományterületekről van szó? Stiliztika, retorika, szövegnyelvészet, szemantika, grammatika. A címben jelzett vizsgált témában megfigyelhető, hogy a szövegben a stilizáltság, a retorizáltság és a poétizáltság eszközei összefonódnak, egymásra épülnek. Vitatémaként jelenhet meg az is, hogy mi az alakzat. A szóképektől való elválasztása már az ókori retorikában is megtalálható. Míg a szókép a szemantikai változás bekövetkezése, az alakzat a nyelvi struktúrában létrejövő változás, amely hatását tekintve figyelemkeltőbb a nem alakzatos formánál.

Az átalakítás módja szerint klasszikusan négy alpművelet jelenik meg: adjekció, detrakció, transzmutáció és immutáció. A szövegben nem külön élnek, de gyakran több művelet összefonódhat, azaz alakzattársulás jöhet létre. A domináns, a mű nagyobb részét átfogó alakzat szerkezeti, kompozíciós elvvé válhat.

A szerkesztő véleménye az, hogy a tanulmányok több vitás, illetve megvizsgálandó kérdésre hívják fel a figyelmet, amelyre a konferenciakötet olykor választ ad, máskor kijelöli a további vizsgálódás útját. Melyek ezek a kérdések? A kutatócsoport vezetője szerint, az alábbiakban körvonalazhatók: